

Keurmedigen te Putten (Husselerveld)

E.Steinmeijer

Belangstelling in de historie van Putten of onderzoek naar iemands voorouders brengt steeds meer mensen er toe de oude archieven van de Kelnarij te raadplegen. Zonder enige twijfel komt men dan regelmatig de woorden "keurmede" en "keurmedigen" tegen. Het is zelfs zo dat vanwege het begrip "keurmede" een aanzienlijk deel van de oude Kelnarij archieven tot stand is gekomen.

Voor het ontstaan van het begrip "keurmede" moeten we ver teruggaan in de historie, tot in de vroege middeleeuwen. In die tijd was het grondbezit voornamelijk in handen van wereldlyke heren zoals graven en hertogen, en van bisschoppen, kloosters of kerken. Zulke grondheren lieten het bewerken van de grond doen door boeren, die over het algemeen de status van horige hadden.

In die tijd hadden horigen nog weinig rechten en bij het overlyden van de horige verviel zijn gehele bezit aan de grondheer. Dat gold zowel voor de grond die hij bewerkt had, als voor het huis(je) waarin hij woonde, maar evenzeer voor alle roerende goederen die hij had bezeten en waarvoor hij met zijn gezin een levenlang had gewerkt.

Dat deze gang van zaken voor een horige bepaald geen aansporing was om zich bijzonder in te spannen om de opbrengsten van de hoeve op te voeren tot ver boven de eigen behoeften van zyn gezin is wel duidelijk. Daarom zagen de grondheren ook wel in dat zij de opbrengsten van hun eigendommen alleen konden vergroten door de horigen beter te belonen voor de vruchten van hun arbeid.

Daaruit is in de loop van de middeleeuwen langzamerhand het recht ontstaan dat de horige zijn bezit kon overdragen aan zijn erfgenaam, uit de aard der zaak tegen een zekere vergoeding aan de grondheer. Aanvankelijk was deze vergoeding vastgesteld op de helft van het bezit van de horige, maar later verminderden de eisen van de grondheren steeds verder, tot zij uiteindelijk genoeg namen met het recht om uit de nalatenschap van hun horigen een stuk naar hun keuze te nemen.

Het middelnederlandse woord voor kiezen was in die tijd "cören" en voor keuze was dat "cöre", waaruit voor dit recht van de heer de tegenwoordige naam "keurmede" is ontstaan. Omdat in die tijd veel geschriften in het latijn werden opgesteld, komen we veelvuldig de latijnse vertalingen "cormeda" of "ius optionis" tegen. Personen die aan dit recht waren onderworpen werden "keurmedigen" genoemd.

De heer of zijn gemachtigde was geheel vrij in zijn keuze uit de nalatenschap van de horige en daarom liet hij zijn keuze meestal bepalen door de behoeften van het ogenblik. Kon hij b.v. een kar of een paard gebruiken, dan moesten de erfgenamen die afstaan. Vaak koos de heer een goed stuk vee, zoals een koe of een gemest varken. Als in latere tijden ook sommige horigen tot een zekere welstand waren gekomen, kwam het voor dat de heer een stuk zilverwerk nam, b.v. een zilveren beker.

Omdat de beschikbare goederen niet altijd aansloten op de behoeften van de heer, ontstond langzamerhand de gewoonte om, in plaats van de keuze van een stuk uit de nalatenschap, een zeker geldbedrag in te vorderen waarvan de grootte over het algemeen werd bepaald door de waarde van de nalatenschap als geheel. Men noemde dat het "kopen" = afkopen van de keurmede door de keurmedige.

De overgang naar de keurmede in de vorm van een geldbedrag is niet door alle grondheren gelijktijdig ingevoerd, maar voor de Kelnarij gold deze regeling reeds vóór het jaar 1400.

De Kelnarij beheerde niet alleen de kloostergoederen in Putten, maar strekte zijn beheer uit over een groter gebied. Voor de verder verwijderde onderhorige hofsteden in Nijkerk, Barneveld en Ede werd in later tijd vaak de plaatselijke schout als gemachtigde van de Kelnarij aangesteld om de keurmede-gelden in ontvangst te nemen. Voor de Kelnarij trad de schout dan op als "keurmeister", in het latijn "cormedarius". Hoewel het na 1400 voor de Kelnarij gebruikelijk was een geldbedrag als keurmede in te vorderen, kwam het regelmatig voor dat horigen niet over geld bleken te beschikken.

Misogsten, besmettelijke ziekten e.d. waren er vaak de oorzaak van dat een horige familie nauwelijks voldoende had om in leven te kunnen blijven. In zulke gevallen werd door de Kelner genoeg genomen met een

soms veel lager bedrag of werd een kalf, een schaap, een vaatje boter, een paar bomen of een partij planken als keurmede geaccepteerd. Ook kwam het voor dat bijzonder schrijnende Familie omstandigheden de Kelner deden besluiten de keurmede gedeeltelijk, of zelfs geheel kwijt te schelden.

Uit het voorgaande blijkt dat keurmedigheid voortvloeide uit horigheid. Of iemand horig en dus keurmedig was, werd bepaald uitsluitend door de status van de moeder. Was de moeder horig geboren, dan waren alle uit haar geboren kinderen ook horig, en als zodanig keurmedig, ongeacht de status van de vader.

Zulke horigen werden aangeduid als "cormedalis in sanguine" d.i. keurmedig naar het bloed. Omgekeerd gold dat al was de vader keurmedig geboren, als hij trouwde met een niet horige vrouw, dan waren ook zijn kinderen niet horig en dus ook niet keurmedig.

Volgens de heersende regels was een horige niet bevoegd zijn horige hoeve of grond te verkopen, vrijen konden hun onroerend bezit wel verkopen. De grondheren van horige hoeven konden daarom niet toestaan dat hun hoeve in bezit kwam van een niet-horige, die immers zijn bezit vrijelijk kon verkopen. Daarom eisten de grondheren van hun pachtboeren dat zowel de man als zijn vrouw de horige status hadden uit geboorte en indien dat niet het geval was, dan kon men zich tegen betaling van een zeker bedrag horig laten maken.

In de late middeleeuwen was de juridische positie van horigen reeds zoveel verbeterd, dat velen er een zeker bedrag aan geld voor over hadden om horig te worden en daardoor de bescherming te genieten van de grondheer. In het bijzonder het horig worden aan een klooster of kerk was nog eens extra aantrekkelijk, omdat men dan gevrijwaard was van de krijgsdienst, zoals de horigen van graven, hertogen en andere edelen die moesten verrichten.

Wenste men als vrije, bij het verkrijgen van een horige hoeve, niet volledig in de horigheid te vervallen, dan bestond zelfs de mogelijkheid de horigheid uit te stellen voor de tijd van 6 jaar vanzelfsprekend ook dit weer tegen betaling van een zekere som geld. Dit uitstel noemde men oprukkinghe", in het latijn "dilatio", en dat kon vele malen voor opnieuw

6 jaren worden herhaald, iedere keer echter weer tegen betaling. Op deze wijze behield men in het maatschappelijke verkeer de rechten van een vrije, doch voor de publiekrechtelijke relatie tot de grondheer werd men beschouwd als horige en keurmedige. Dit heette "cormedalis in juris", keurmedig naar het recht.

Kinderen uit zulke horigen geboren kregen de oorspronkelijke status van de moeder. Als dat een niet-horige was, dan waren de kinderen evenmin horig. Zij konden op de ouderlijke horige hoeve daarom alleen als erfgenaam opvolgen mits 29 zich zelf lieten horig maken, of oprukking betaalden. Na het overlijden van een keurmedige "in sanguine" of "in jurie", hetzij man of vrouw, dienden de erfgenamen de keurmede te betalen, ongeacht of zij zelf horig waren of niet.

De uit een horige vrouw geboren kinderen waren zelf ook horig en keurmedig, voor hen diende bie overlyden ook de keurmede te worden betaald, ongeacht of zij op een horige hoeve zaten of niet. Meestal erfde de oudste zoon de horige hoeve en indien er meer zonen waren, dan kon het voorkomen dat dezen zich elders vestigden als handwerksman. Ondanks dat bleven zijzelf toch keurmedeplichtig.

Uit dit alles blijkt dat het voor de grondheer van het grootste belang was nauwkeurig bij te houden welke status zien pachtboeren en hun vrouwen hadden en wie hun erfgenamen waren, omdat hij na hun overlijden daar de keurmede kon invorderen.

Zo heeft ook de Kelnarij een uitvoerige keurmede boekhouding aangelegd. Aangetekend werd of men keurmedig was of oprukking betaalde, welke kinderen men had, eventueel met wie dezen waren getrouwd, wanneer men is overleden en soms ook waardoor, hoeveel keurmede er diende te worden betaald en door wie en wanneer die is voldaan. Omdat de Kelner te Putten zich over zijn beheer moest verantwoorden aan de Abt van Paderborn, werd een deel van deze boekhouding gekopieerd en naar Paderborn gebracht.

Na de opheffing van de Paderborns Abdij door Napoleon in 1802 is dat deel van het Abdinghofarchief uiteindelijk terecht gekomen in het Staatsarchief te Münster. De archivalia die nog in Putten aanwezig waren, berusten nu grotendeels in het Rijksarchief voor Gelderland te Arnhem.

De delen van deze administratie die zien bewaard gebleven, vormen een bron van informatie voor belangstellenden in voorouder onderzoek of in de historie van onze streek. Als illustratie van wat deze boekhouding in dit opzicht kan opleveren, kunnen de volgende vermeldingen dienen, die genomen zijn uit het Register van Overleden Keurmedigen van de Kelnary van Putten", dat te Münster wordt bewaard.

Anno 1535 obijt to Direm Lisbeth filia Henrich Reijmersen uxor Ellert Goertsen et vir eius Ellert emit cormedam a me pro 55 fl. Phi1. et habet diem usque praesentationis Mariae, sollicit si tunc nullo solveert, Auwera cormedam absque ulla mora ulteriosi, praesentibus Domino Simons Art scholte et filio eius Reijnero, et reluiquit Lisbeth praedicta quinquus proles adhuc viventes. solvoit totum.

vertaling

In het jaar 1535 overleed in Diermen Lisbet Henrichs, dochter van Henrich Reijmersen en vrouw van Ellert Goertsen en haar man Ellert koopt bij mij de keurmede af voor 5½ Philips gulden en indien tot de dag van Maria Boodschap (= 25 maart) zagezegd nog niets betaald is, zal de keurmede in beslag genomen worden, zonder dat iemand achteraf bezwaar kan maken, (als getuigen) aanwezig Heer Simon Aartsen, schout, en zien zoon Reinder, en Liesbeth voornoemd laat vijf nog in leven zijnde kinderen na. alles is voldaan.

(In 1541:)

Item ante sex annoe obijt op Cleen Boijen uxor Art Jansen nomine Stijne soror Brandt Henricxen to Mollen Lunteren et iam anno 41 Art emit cormedam a me pro 6 fl. Phil. 1 ryer ende 2 stb. daerop, pro Floreno computando, in die Visitatie Baetae Mariae solvendis fide iuseores Jan wolbereen et molendinarius et reliquit 2 Filias weim et Jannitgen cum patre adhuc habitantes Art solvoit totum pro Jan Sloesen nepotim meum.

vertaling

Dok is voor 6 jaar (dus omstreeks 1535) overleden op Klein Boeien de vrouw van Aart Jansen, genaamd Stijne, de zuster van Brandt Henricxen te Molen Lunteren (Meulunteren) en eindelijk in het jaar 1541 koopt Aart bij mij de keurmede af met 6 Philips guldens, 1 Gelderse Rijder plus 2 stuivers te rekenen als 1 gulden, te voldoen op Maria Visitatie (= 2 juli), als borgen Jan Wolbersen en de molenaar en zij liet 2 dochters na Weim en Jannetje Aartsen, die nog bij hun vader wonen, Aart heeft alles voldaan

aan Jan Sloesen, myn neef (dus een neef van - vermoedelijk - de keurmeester).

Anno 1553 obvt in parochia Putten Paulus Jacobs submersus in novo torrente et Lijsken uxor eius cum Filio Melis Paulsen emerunt equam quam traxeramus pro 12 Fl.Ho11. inëra 3 septimanas solvendis sub poeha ooncordiam pro quibus Fideiussit Jacob willmsen, hic Paulus reliquit 3 Fratres Bronis, Rijckt et Willm quorum duo posteriores habitant in Putten, 3tius in Vorthueen et 4 sorores nomine Bia in Scharpenzel, Jacobken in Putten, Geertgen en Giebertgen op Gerwerdingen. Item Lijsgen solvit 6 Fl.Holl. 20 stb. pro Floreno et inde Slotse habet 1% F1. actum in sacristia Puttena, reliquos 6 dabit cum tonsam Fuerint oves solvit totum praeter lh stb. quos dimiei et' de hac summa Jan Slotse habet 3 F1.

vertaling

In het jaar 1553 overleed in de parochie Putten Paulus Jacobs, die is verdronken in de recente overstroming en zien vrouw Lijsken met zoon Melis Paulsen kopen (de keurmede) af met een merrie die overgenomen wordt voor 12 Hol. gld, binnen 3 weken te voldoen op straffe van de overeengekomen boete, waarvoor Jacob Wilmsen borg staat.

Deze Paulus laat 3 broers na: Bronie, Rijckt en Willm, waarvan de laatste twee in Putten wonen, en de derde (= Bronis) in Voorthuizen, en 4 zusters, genaamd: Bia in Scherpenzeel, Jacobken in Putten, Geertgen en Gisbertgen op Gerwerdingen (= Gerven).

Dezelfde Lijsgen betaalt 6 Hol1.gld., elke gulden 20 stuivers waard, en daarvan krijgt Slotse 1½ gld. Gedaan in de sacristi te Putten. De resterende 6 gld. zijn verschuldigd met het komen scheren van de schapen, alles is voldaan op 15 stuiver na, die zien kwijtgescholden en van het totaal krijgt Jan Slotse 3 gld.

commentaar : Paulus Jacobs was een zoon van Jacob Barsen en Griet Brands te Voorthuizen en de genoemde broers en zusters zijn allen halfbroers/-zusters, uit het tweede huwelijk van Griet Brands met Derick Willms, zij hebben als patroniem dus Dericks.

Ondanks de afspraak hebben Lysken en Melis er kennelijk de voorkeur aan gegeven niet de merrie af te staan, maar de geschatte waarde van 12 gld. te betalen. Zij hadden er maar zes en beloofden in plaats van de an-

dere 6 gld. de schapen van de Kelnarij «te komen scheren. Toen dat gedaan was kwamen ze nog 1½ stuiver tekort, die werd kwijtgescholden.

Jan Slotse is een beambte van de Kelnarij, hij was gerechtigd tot een kwart van de ontvangen keurmede bedragen, welk aandeel naar wordt verondersteld was bestemd voor de bedrijfsvoering op de Kelnarij, de andere driekwart werd overgedragen aan Paderborn.

Item Fuit hoc anno 1561 occisus Thonis van Hussel cormedalis Abbatis Paderb. et emerunt haeredes sul cormedam eius pro 18 Flor.Holl., quoe adhuc tenetur Item occisor inopinato inFortunio solvit cormedam et multis honestis pro eo intercedentibus dedit löä Flor.Holl. uno dalero sibi propter Deum indulto.

vertaling : Thonis van Huesel, keurmedig aan

De Abt van Paderborn, is dit jaar 1561 omgekomen (by een noodlottig ongeval), zijn erfgenamen kopen de keurmede af met 18 Holl.Gld. die nog niet zijn betaald. De onbedoelde en ongelukkige veroorzaker van het ongeval voldoet de keurmede en zeer eervol voor zijn tussenkomst betaalt hij löb Holl.Gld. en een daalder (= 1h Gld.) van zichzelf, hetgeen de Heer (de Kelner als gemachtigde van de Abt aanvaard.

Vita Functa est in Nulde hoc anno 1570 Decembris 29 Alheit Pelen mancipi Domini Abbatis Paderbornensis emitque ius optionis Maria Morren neptis defunctam 8 Phil. quoe dabit ante Festum Purgatam Puerperam anni 1571 dabit quoque E Phil. in sumptum, reliquit tree Filias nubiles superstites sc: Rijkeland, Arntgen et Stijne, quae postrema quondam morate Amsterodami, Rijkeland solvit 5 Fl.Holl. Dominica Duin quageeima, reliquum solverunt tritico.

vertaling

Gestorven is in Nulde dit jaar 1570 op 29 December Alheit Pelen, pachtster van de Heer Abt van Paderborn, Maria Morren kleindochter van de overledene koopt de keurmede af met 8 Philips Gld. die betaald moeten worden voor Maria Lichtmis (= 2 Febr.) v. h. jaar 1571, te betalen ook ½ Phil.Gld. voor onkosten, zij laat drie nog in leven zynde huwbare dochters na, n.l.: Rijkeland, Arntgen en Stijne, waarvan de laatste eertijds in Amsterdam woonde, Rijkeland voldoet 5 Holl.Gld. op Zondag Quinquagesima (Zondag voor Aswoensdag 1571), de rest te voldoen na

de oogst. (tritico = gedoret, dus als er gedorst wordt)

1572 - Obijt in Ermelen weim Gerritsen mancipi Domini Abbatis Paderbornensis pauper cuius haeredes solverunt pro iure optionis dalerum et de censu Capitali neglecto thalero. Actum Dominica Cantate, reliquit sororem nomine Alheit morantem in Putter Ampt bij Hell. Haec Alheit habet 2 Fílios Lambert Pilgrum et 2 Filias Grete et Besselken. Eadem Alheit habuit sororem Geert, quae defuncta eet relinquens 2 Filios Albert et Mente Filiam quoque Andream nomine morantem Neoclesiae. Item praedicta weijm habuit adhuc sororem nomine Bijje, quae obijt reliquens Filios 2 Rijket et Henrich Hermansen morantes bij Campen, Filias duas Grete uxorem Coman Peel et Mariam Gerrit Bronissen uxorem morantem in Halvinchusen, Exolverunt thalero valentem 31 stb. dabitque adhuc 29 stb. Trinitatis.

vertaling : 1572.

Overleden in Ermelo Weim Gerritsen, pachtster van de Heer Abt van Paderborn, arm, wier erfgenamen als keurmede 1 daalder moeten voldoen en voor achterstallig hoofdgeld 1 daalder. Acte zondag Cantate. Zij laat een zuster na genaamd Alheit, die woont in Putter ambt bij Hell. Deze Alheit heeft 2 zonen Lambert en Pilgrum, en 2 dochters Grete en Besseltje. Dok had Alheit een zuster Geert, die is overleden, nalatende 2 zonen Albert en Mente, en een dochter die Andra heet en in Nijkerk woont. Dok heeft de eerdergenoemde Weijm nog een zuster genaamd Bijje, die is overleden, nalatende 2 zonen Rijket en Henrich Hermansen, wonende bij Kampen, en twee dochters : Grete de vrouw van Coman Pelen en Maria de vrouw van Gerrit Bronissen, die in Halvinkhuizen woont. Hebben 1 daalder betaald die 31 stuiver waard is, zyn nog 29 stuiver schuldig per zondag Trinitatis.

1576 - In Putten obijt Nese uxor Evert van Tinteler nostra mancipi, emitque ius optionis maritus 10 flor. Ho11. insumptum dedit 15½ stb. reliquit filios 5 scilicet: Gerrit, Zeger, Henrich, Melis et Kille omnes mortui, filias item duas scilicet: Henricam uxorem willm Gisbersen cui peperit masculam prolem, Et Grete uxorem Gijse Henricx in het Nest hic ex Greta suecepit filium nomine Henrich et filiam nomine Nese, famulam Claes van Dijrmen.

vertaling

In Putten is overleden Nese de vrouw van Evert van Tinteler onze pachter, haar echtgenoot koopt de keurmede af met 10 Ho11.G1d. en geeft 15½ stuiver voor onkosten, zij laat 5 zonen na namelijk: Gerrit, Zeger, Henrich, Melis en Kille die alle zijn overleden (mogelijk aan de pest ? er heerste dat jaar een pestepidemie), en ook twee dochters namelijk Henrica (Evertsdr. v. Tinteler) de vrouw van willm Gisbersen die mannelijk nakroet heeft gepaard, en Grete (Evertsdr. v. Tinteler) de vrouw van Gijsen Henricx (op de hoeve:) het Nest, die uit Greta heeft verwekt een zoon genaamd Henrich (Gijsens) en een dochter genaamd Nee (Gijsens), die dienstmeid is bij Claes van Dijrmen.

+++